

УДК 159.98:7

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2025.2.8>

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК ФОРМА КОНСТРУЮВАННЯ МІЛІТАРНИХ АСПЕКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Завгородня Олена Василівна,

доктор психологічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
<https://orcid.org/0000-0001-8786-8707>

У статті розглядається художня творчість українських школярів як форма конструювання мілітарних аспектів громадянської ідентичності в умовах повномасштабної війни. Збройна агресія постає не лише як зовнішній конфлікт, а і як глибоке внутрішнє потрясіння, що трансформує світосприйняття, моральні орієнтири та громадянську свідомість молодших підлітків, підлітків і юнацтва. Малювання в цьому контексті не лише виконує терапевтичну чи комунікативну функцію, а стає способом символічного опрацювання травматичного досвіду, формування уявлень про героїзм, втрату, солідарність і національну гідність.

Метою дослідження є проведення аналізу образотворчої діяльності школярів як форми конструювання мілітарних складників громадянської ідентичності, зокрема через символічне моделювання досвіду війни й інтерналізацію колективної пам'яті. Новизна роботи полягає в міждисциплінарному підході до інтерпретації учнівської образотворчості – на перетині психології, мистецтвознавства та культурної антропології – з урахуванням воєнного контексту. Новизна також відзначається у фокусі на візуальних проявах мілітарних мотивів в учнівській творчості – зокрема через архетипічні фігури (захисник, янгол, мати), сакральні коди, культурні маркери, трансцендентні мотиви й емоційно насичену символіку. Аналіз таких образів дозволяє простежити, як у процесі творчості формується почуття приналежності до нації, що чинить опір, пам'ятає і трансформує травму в ціннісний ресурс.

У висновках стверджується, що учнівські малюнки являють собою не лише свідчення пережитого досвіду, а й візуальний простір, у якому фіксується екзистенційне дорослішання, формуються елементи мілітарної громадянської ідентичності та відбувається інтерналізація національної солідарності й відповідальності. Образотворчі роботи школярів постають як простір екзистенційного дорослішання, моральної рефлексії і творення спільної культурної пам'яті. Підкреслено, що художня творчість виконує важливу роль у формуванні моральних орієнтирів, зміцненні наративів опору, а також слугує інструментом інтеграції особистого досвіду із ширшим контекстом національної пам'яті.

Ключові слова: образотворче мистецтво, громадянська ідентичність, мілітарні складники, екзистенційне дорослішання, наративи спротиву, колективна пам'ять.

Zavhorodnia Olena. Visual art creativity of school students as a form of constructing military aspects of civic identity

This article examines the artistic creativity of Ukrainian school students as a form of constructing the military dimensions of civic identity in the context of full-scale war. Armed aggression is considered not only as an external conflict but also as a profound internal upheaval that transforms the worldview, moral orientations, and civic consciousness of early adolescents, teenagers, and youth. In this context, drawing serves not only therapeutic or expressive functions but becomes a means of symbolically processing traumatic experience and shaping representations of heroism, loss, solidarity, and national dignity.

The aim of the study is to analyze school students' visual art as a form of constructing military components of civic identity, particularly through the symbolic modeling of war experience and the internalization of collective memory. The novelty of the work lies in the interdisciplin-

any approach to the interpretation of student visual art – at the intersection of psychology, art history and cultural anthropology – taking into account the military context. The novelty is also noted in the focus on visual manifestations of military motifs in student art – in particular through archetypal figures (protector, angel, mother), sacred codes, cultural markers, transcendent motifs and emotionally rich symbolism. The analysis of such images allows us to trace how a sense of belonging to a nation is formed in the process of creativity, which resists, remembers and transforms trauma into a valuable resource.

The conclusions state that student drawings are not only evidence of lived experience, but also a visual space in which existential maturation is recorded, elements of military civic identity are formed and national solidarity and responsibility are internalized. The visual works of school-children appear as a space for existential maturation, moral reflection and the creation of a common cultural memory. It is emphasized that artistic creativity plays an important role in the formation of moral guidelines, strengthening narratives of resistance, and also serves as a tool for integrating experience into the broader context of national memory.

Key words: *visual art, civic identity, military components, existential maturation, narratives of resistance, collective memory.*

Постановка проблеми. Війна змінює не лише зовнішню реальність, а й внутрішній ландшафт свідомості, особливо в дітей і підлітків, які перебувають у процесі активного становлення ідентичності. Малювання в цьому контексті постає не просто як форма самовираження, а як механізм інтеграції нового соціального досвіду, моральної самоідентифікації та екзистенційного дорослішання. Зображення війни, захисників, втрати, перемоги й особистої участі є не лише художніми актами – вони відіграють роль у формуванні мілітарних складників громадянської ідентичності.

У статті використано сучасні дослідження, присвячені психологічному впливу війни на дітей і підлітків, а також ролі образотворчої діяльності в подоланні травматичного досвіду [1–3 та інші]. Особливу увагу приділено роботам, що розкривають значення невербального самовираження як засобу опрацювання емоцій, які не піддаються вербалізації [4–8]. Образотворча діяльність розглядається як інструмент символічної репрезентації пережитого, що сприяє інтеграції травматичного досвіду [3; 6]. Підкреслюється ефективність поєднання вербальних і невербальних форм у роботі з дітьми, зокрема із залученням цифрових засобів [9]. У контексті колективної травми [10] творчість постає як механізм емоційного «контейнерування» [11] і культурної інтерпретації травматичних подій [12].

Попри загальне визнання значущості художньої творчості в учнівському розвитку, досі не досить досліджено її потен-

ціал у формуванні мілітарного складника громадянської ідентичності. Цей аспект потребує подальшого теоретичного осмислення і емпіричного аналізу, особливо в контексті війни як екзистенційної події, що трансформує уявлення дитини про себе, свою спільноту та її історичну місію.

Метою дослідження є проведення аналізу образотворчої діяльності школярів як форми конструювання мілітарних складників громадянської ідентичності, зокрема через символічне моделювання досвіду війни й інтерналізацію колективної пам'яті. Методологічно стаття спирається на міждисциплінарний підхід, що поєднує психологічний, мистецтвознавчий і культурологічний аналіз. Основним методом дослідження є аналіз продуктів діяльності.

Результати дослідження. У дослідженні було проаналізовано роботи художньо обдарованих учнів (переважно мистецького ліцею імені М.І. Чемберджі в Києві), виконані в рамках творчих занять у різних техніках (акварель, графіка, монотипія, комп'ютерна графіка) під педагогічним супроводом художниці, викладача й арттерапевки Наталі Володіної-Панченко. Образотворча діяльність ліцеїстів розглядалась у контексті завдань дослідження не тільки як творча чи арттерапевтична активність, а як форма громадянського становлення: візуальний щоденник дорослішання, що відбувається у виняткових обставинах.

У молодших підлітків ідентичність переважно формується через ідентифікацію з образом захисника. Діти малюють воїнів ЗСУ, воєнні сюжети: «Нічний наступ ЗСУ на ворога», акцентують моральний

аспект: «Бійці ЗСУ захищають Землю». Це – базовий рівень мілітарної ідентифікації, де війна сприймається як чітка опозиція добра і зла. Прикладом може бути робота 10-річного Тимофія Г. «Оборонці-захисники, воїни ЗСУ, за нами Україна» (2024 р.). Тут зображено множинність фігур захисників, що разом утворюють цілісну динамічну композицію, сповнену руху, напруги й рішучості. Кожна фігура у строю, зі зброєю в руках, у бойовій позиції. Така повторюваність і схожість фігур створює ефект єдності й організованої сили, що вказує на формування в уяві дитини колективної військової належності: не лише один герой-захисник, а ціла армія, що боронить Україну. Мілітарний аспект ідентичності в такому разі виявляється не через індивідуального героя, а через включення Я у спільну військову спільноту, яка має високу моральну місію.

Рис. 1. Оборонці-захисники, воїни ЗСУ, за нами Україна (2024 р.)

Візуалізується не лише патріотичний наратив, а й глибока потреба дитини в безпеці, стабільності й підтримці. Ідентифікація із захисником тут виконує функцію первинної психологічної інтеграції травматичного досвіду – через ототожнення з тим, хто має силу, упевненість і моральний орієнтир. Така візуальна риторика задає фундаментальну лінію мілітарної ідентичності: «я – частина народу, що здатний себе захистити». Такі візуальні документи епохи, відображення учнями внутрішньої картини війни вказують на те, що діти в умовах повномасштабної війни часто ототожнюють себе з воїнами як носіями відповідальності, честі й обов'язку.

Автопортрети, створювані школярами, відіграють значну роль у процесах формування Я-образу. Одним із ключових при-

кладів інтеграції досвіду війни зі структурою громадянської ідентичності є цифрова робота 11-річного Михайла Д. «Я і війна» (2025 р.). Композиція має виразно символічний характер: у центрі – зображення фрагментованого обличчя дитини, розміщене в замкненому колі. Така форма передає замкнутість внутрішнього досвіду, персоналізацію війни, її інтерналізацію в особистий простір дитини.

Рис. 2. Я і війна (2025 р.)

Обличчя зображено у стилі геометризації, з порушенням симетрії та чітко окресленими лініями зламу, що може інтерпретуватись як візуальна метафора психоемоційної фрагментації, спричиненої травматичним контекстом. У контрасті до цього – детально опрацьоване тло, насичене образами війни: ракети, кораблі, вибухи, палаюча природа, техногенні структури. Просторове розташування цих елементів довкола обличчя створює враження тотальності – війна «оточує», «проникає», відображається у внутрішньому світі. Центральна фігура уособлює водночас індивідуальне та колективне «Я» дитини-громадянина в умовах війни. Очевидна спроба автора осмислити власну ідентичність крізь призму травматичного, але історично значущого досвіду – досвіду національного опору. Формування громадянської ідентичності в такому контексті включає не лише розуміння належності до держави, а й усвідомлення себе як частини народу, що чинить опір, відстоює власну гідність. Мілітарний компонент цієї ідентичності є актом засвоєння колективної загрози й трансформації її у свідомості дитини як частини своєї суб'єктності. Погляд дитини – зосереджений, уваж-

ний – свідчить про намагання утримати цілісність перед обличчям деструкції. Це можна трактувати як візуальний акт психологічного опору.

Начерк автопортрету Назарія Г. (2025 р.) показує самовизначення підлітка. Яскраві елементи (військовий головний убір, форма, шеврон, очі) виступають візуальними маркерами нової самоідентифікації, у якій дитина інтегрує реальність війни у власну уяву. Важливо, що війна тут зображена не як травма, а як поле відповідальності: Назарій подає себе не жертвою, а присутнім, спостережливим, потенційно дієвим суб'єктом. Ідентичність, що формується, – активна, з елементами громадянської зрілості, попри 11-річний вік.

Автопортрети є прикладом того, як війна втілюється в учнівському художньому мисленні не лише як зовнішня подія, а як чинник формування громадянської суб'єктності. Через мистецтво діти інтегрують мілітарний досвід у систему власної ідентичності в контексті причетності й боротьби.

У цифровому (комп'ютерно-графічному) творі Тимофія Г. «Людина перемагає техніку» (2025 р.) ідея особистості як джерела сили протиставляється знеособленим технократичній загрозі. Малюнок ділиться на дві частини. Верхня – центральне протистояння між людиною та двома гігантськими, роботизованими гарматами. Людина зображена в енергійній позі – ніби випромінює захисну силу, протиставляє себе техногенній агресії. Нижня частина – ряд геометризованих фігур, схожих на автоматизованих істот воєнного призначення. Вони формують масу, позбавлену індивідуальності.

Центральна постать – неозброєна, але активна, з енергетичним випромінюванням. Це символ духовного опору, свідомості та гуманістичного начала, що здатне протистояти бездушним машинам війни. Дві симетричні гармати, спрямовані на людину, уособлюють технократичну деструкцію – беземоційне, масове знищення. Вони виглядають могутніми, але саме їхня симетрія та повторюваність натякає на механічність, передбачуваність і слабкість перед індивідуальним духом. Цифрова фрагментація і багаточисельність

надають твору вигляду постмодерного «бойового» колажу. Відчуття зламу реальності, де війна є вже не традиційною, а гібридною, кібернетизованою, психологічною. Яскраві кольори – не декоративні, а емоційно активні: фіолетовий, червоний, зелений і синій створюють вибухову атмосферу.

Рис. 3. Людина перемагає техніку (2025 р.)

Центральною віссю ідентичності стає Людина, що чинить опір як суб'єкт волі, духу, свідомості. Ворог – безособова технологічна загроза, символ тотального насильства, можливо – метафора сучасної агресії, де втрачається людське обличчя. Ідентичність формується через зіткнення з знеособленими силами, проти яких стає свідомий, моральний індивід, що захищає життя і людяність.

Малюнок Тимофія демонструє переосмислення мілітарної ідентичності у свідомості дитини. Він свідчить про усвідомлення війни як багатовимірного явища, де вирішальним чинником стає не лише зброя, а й особистість. Формування гуманістичного типу мілітарної ідентичності, у якій важливо бути людиною, що стоїть за правду, свободу й світло. Глибоке вкорінення моральних і символічних кодів війни навіть у цифровій естетиці, що відображає сучасний інформаційний і техногенний ландшафт війни. Такий тип уявлення формує глибший рівень національного самосприйняття, де українська суб'єктність мислиться через гуманістичні, антропоцентричні цінності. Цей малюнок демонструє перехід від зовнішньої ідентифікації (форма, зброя) до внутрішнього морального ототожнення.

У своїй іншій роботі «Планети і чорна діра» Тимофій трансформує воєнний

досвід у символічну космологію, де війна постає як гравітаційна загроза, що порушує рівновагу всесвіту.

Рис. 4. Планети і чорна діра (2025 р.)

Планети, кожна з унікальною тексту-рою та кольоровим кодом, можуть репрезентувати співіснування різноманітних культурних ідентичностей. Чорна діра в куті – метафора війни як невидимої, але всепоглинаючої сили. Просторова композиція, що балансує між упорядкованістю і хаосом, візуалізує психоемоційний стан дитини, яка інтуїтивно усвідомлює небезпеку руйнування цілісності. Через абстрактну візуальну мову дитина не лише фіксує власне переживання, а й засвоює базові уявлення про загрозу, солідарність, опір, отже, долучається до формування мілітарного виміру громадянської ідентичності.

У деяких роботах школярі, не зображаючи саму війну, створюють простір краси, цвітіння, весняного оновлення. Це – не наївна втеча, а своєрідний духовний опір. Як у творах Катерини Білокур, квіти стають не прикрасою, а носіями сенсу, актом ствердження життя у світі, де смерть намагається панувати. Це підтверджує: формування мілітарної ідентичності не зводиться до образів озброєної боротьби, воно також включає здатність зберігати світло в темряві, творити там, де руйнують.

Твори обдарованих школярів часто взаємодіють із культурними маркерами, зокрема з піснею «Пливе кача», що стала національним кодом жалоби й солідарності, «контейнером» (у трактуванні G. Clacherty, 2024 р.; E.V. Vestergaard, 2018 р.) колективної скорботи. Присутність пісні в малюнках – прямо чи опосередковано – переводить індивідуальне горювання в колективний ритуал, що фор-

мує ідентичність через спільну емоційну й моральну позицію. Це вже не просто реакція на травму, а культурно опосередкована відповідь – гідна, об'єднувальна, надособистісна.

У начерках Софії Л. можна виокремити кілька ключових візуальних кодів. Композиція побудована у формі двох кругів – обрамлених, замкнених композицій, що самі собою є символом вічного кола життя і смерті, завершеного світу, або сакрального простору. На верхньому малюнку бачимо качку – центральний символ пісні «Пливе кача», що репрезентує перехід, відхід, утрату. Вона розміщена на тлі полум'я – вісім свічок, розташованих по дузі, утворюють асоціацію з пантеоном пам'яті, меморіалом. Полум'я як візуальний образ постає тут амбівалентно: з одного боку, це тепло, душа, життя, з іншого – біль утрати. Качка стоїть на свічці, ніби на вівтарі, що може трактуватися як жертва або як освячення пам'яті про загиблих. Чорне тло позаду качки візуально відтіняє її фігуру, підсилює враження трагічної присутності на межі з порожнечою. Символіка кола, чорного тла й амбівалентного полум'я підкреслює як трагізм, так і надію.

Рис. 5. Пливе кача (2024 р.)

Нижній малюнок подає варіацію тієї ж теми, однак із посиленням елементу динаміки та тривоги. Демонструє хаотичне тло, що уособлює внутрішню дестабілізацію, тоді як качка залишається точкою стійкості – образом душі, яка тримається в хаосі. В обох колах зберігається мотив

свічки – знизу – як знак живої пам'яті, що зберігається навіть у хаосі.

Образотворча діяльність у поєднанні зі слуханням символічно навантажених пісень активізує глибинні пласти переживання та сприяє осмисленню втрати. Такі твори стають ритуалом візуального опрацювання травми, у якому поєднуються особисте переживання, колективна пам'ять і культурні коди нації.

Образ «Янгола-охоронця» (2024 р.) Тетяни К. ілюструє трансформацію сприйняття війни з фізичної події в метафізичний, сакральний наратив. Авторка зображує загиблу військову дівчину як янгола з білими крилами – світлу постать, що схиляється до землі на тлі темного неба. Це образ не лише втрати, а й духовного продовження місії захисту. Малюнок поєднує релігійний і мілітарний коди, де жіноча ідентичність включає силу, обов'язок і здатність оберігати. Візуальна розповідь демонструє не просто жаль за загиблю, а героїзацію: військова трансформується в ангельську фігуру – носійку світла й сили. Така сакралізація війни постає як форма інтерналізації мілітарної ідентичності: через поєднання смерті, пам'яті та духовного обов'язку. Робота конструює війну як трагедію, що не знищує зв'язків, а перетворює їх. Мілітарна ідентичність тут містить пам'ять, жертву і внутрішню легітимацію боротьби за життя і світло. Образ війни постає крізь духовну лінзу – авторка не лише засвідчує біль втрати, а й шукає сенс: у жертвності, у продовженні обов'язку, у духовному захисті.

Твори учнів часто взаємодіють із культурними маркерами, метафорикою, спираються на національні культурні коди, фольклорну і християнську символіку. У роботі «Загибель козака» (2024 р.) Тетяна К. візуалізує обряд прощання з героєм, виводячи зображення у площину традиційного культурного коду. Трансгенераційна форма участі у спільному акті пам'яті – своєрідний візуальний реквієм, що прищеплює новій генерації відчуття зв'язку з поколіннями борців, які поклали життя за Україну.

Важливо розуміти мілітарні складники ідентичності як психологічно, соціально й культурно опосередковані конструкції. Візуальні образи спираються на націо-

нальні культурні коди, фольклорну та християнську символіку. Малюнок стає ритуалом і способом естетично й духовно інтерналізувати травматичний досвід війни.

Глибокий рівень мілітарної ідентичності розкривається в роботі «Прости мене, мамо», створеної Тетяною пізніше, уже у 2025 р. Через образотворче висловлення юна авторка входить у складне моральне поле війни – з болем втрати, провини, відповідальності.

Рис. 6. Прости мене, мамо (2025 р.)

Композиція побудована як сцена прощання: солдат обіймає матір, постаті зображені зі спини, що підсилює ефект інтимності, відходу й трансформації. На тлі – вервечка чоловіків у військових строях, що віддаляються сільською дорогою, символізуючи втрату, вибір, жертвність. Простір картини ділиться на «тут» і «там»: квітуче подвір'я із криницею – знак миру й дому, дорога – шлях у колективну дійсність війни. Мілітарна ідентичність тут репрезентована як внутрішній обов'язок. Чоловіки у військовій формі – маркери включення до спільноти захисників. Материнська постать у червоній хустці – символ любові, болю, України. Назва – «Прости мене, мамо» – фіксує моральну дилему: вибір між синівськими почуттями й громадянським обов'язком. Молодий чоловік, що прощається з матір'ю, не героїзований – він людяний, уразливий, але здатний зробити свідомий вибір. Ідентичність формується на межі – між синівською любов'ю та громадянською відповідальністю, між миром і війною. Це не лише про зовнішній конфлікт, а про глибинну внутрішню зміну: ініціація від сина – до учасника історії, сина народу. Робота школярки фіксує психологічний

момент переходу – коли мілітарна ідентичність виникає як результат морального вибору, співпереживання і символічного осмислення втрати. Через особисту сцену відкривається простір внутрішнього пост-травматичного зростання, здійснюється акт екзистенційного дорослішання.

Аналіз результатів дослідження.

У творчості дітей, підлітків і юнацтва в умовах війни виявляються візуально-образні механізми інтеграції досвіду війни в особисту ідентичність. Ці механізми не завжди усвідомлювані, але фіксуються через: тематичний вибір, візуальні метафори, емоційний тон малюнка, вибір героя, тип конфлікту. На основі проведеного аналізу малюнків можна виокремити кілька ключових векторів образотворчої адаптації до війни та формування мілітарного складника громадянської ідентичності:

1. Героїко-активістський (вектор боротьби). Зосереджений на дії, протистоянні. Герої озброєні, рішучі, сильні. Війна – це поле бою, де головне – вистояти. Такий підхід знижує тривогу й утверджує контроль над загрозою. Ключові образи: герой, зброя, перемога, енергія, протистояння, перемога. Психологічна функція: подолання страху через ідентифікацію з героями.

2. Компенсаторно-ігровий (вектор символічного контролю). Трансформує реальну загрозу в контрольований простір уяви та гри. Використовуються стилізація, фантастичні вороги, бойові роботи. Це дозволяє створити емоційну дистанцію і перетворити страх на гру. Ключові образи: стилізовані персонажі, фантастичні істоти. Психологічна функція: опосередкування страху, символічне домінування над загрозою.

3. Експресивно-травматичний (вектор експресії болю). Малюнки, що фіксують досвід реальної небезпеки: обстріли, руйнування, поранення. Це свідчення емоційної травматизації, яка через творчість отримує канал для вивільнення. Ключові образи: ракети, кров, укриття, зруйновані будинки, поранені. Психологічна функція: емоційне розвантаження.

4. Естетико-життєствердний (естетико-контртраматичний) вектор, пов'язаний із культурною тяглістю – від К. Білокур, М. Приймаченко, до сучасних дітей, які

інтуїтивно продовжують традицію опору через красу. Це формування ідентичності через створення краси, відчуття належності до життя, до землі, до традиції. Ключові образи: квітучі дерева, весна, веселки, мирне небо, птахи, тепло. Функція: відновлення внутрішньої рівноваги.

5. Рефлексивний (вектор особистісного осмислення). Війна осмислюється як складник власної історії. Конфлікт між собою і зовнішнім світом. Це не просто реакція, а спроба усвідомити, ким я є в цій реальності. Ключові образи: автопортрети. Психологічна функція: глибинне самопізнання, інтеграція досвіду.

6. Ціннісно-моральний (вектор етичної ініціації). Скерує ідентичність через внутрішній конфлікт, моральну напругу, пережиту втрату. Війна осмислюється як гранична ситуація, що вимагає вибору. Ідентичність народжується як результат глибокого етичного переживання, а не нав'язаної ролі. Психологічна функція: етична ініціація, інтеграція втрати.

Ці вектори не є жорстко розмежованими – в одному малюнку можуть поєднуватися кілька стратегій, а домінантні вектори можуть змінюватися із часом, залежно від стадії переживання досвіду. Їх аналіз дає змогу проникнути у глибини дитячого сприйняття війни та простежити, як у процесі візуалізації травматичного досвіду формується нова громадянська й національна ідентичність із неминучими мілітарними компонентами.

Отже, образотворча діяльність школярів постає не лише як форма особистої адаптації до війни, а і як участь у колективному символічному полі, у якому витворюється нова форма ідентичності – відповідальна, травматизована, але суб'єктна й емпатійна. Учнівські малюнки, створені в умовах війни, є способом включення юної людини в моральний, культурний та історичний простір нації. У цьому процесі візуальна творчість виконує складну, багаторівневу функцію: від особистісного самовираження до колективного символотворення. Вона перетворює травму на наратив, біль – на сенс, а втрату – на зв'язок із чимось вищим, непідвладним часу.

Формування мілітарних аспектів громадянської ідентичності є складним процесом

у контексті внутрішнього дорослішання, етичної ініціації, коли юнка/юнак через образ входить у простір відповідальності: за ближнього, за правду, за пам'ять. Це і є початок громадянської свідомості, яка виникає з пережитого досвіду та його символічного опрацювання.

Образи захисників, янголів, постатей на тлі палаючого неба чи «кривавих ран» землі – це візуальні коди опору, пам'яті й надії, у яких закладено культурні архетипи, фольклорні й релігійні наративи. Вони утворюють своєрідний символічний простір, у якому юна людина осмислює не лише війну, а й свою причетність до нації, її болю і гідності.

Війна є викликом у складних процесах саморозуміння та формування ідентичності. Формування ідентичності – це пошук відповіді на запитання: «Хто я?», «До чого я належу?», «Який мій обов'язок?». У воєнних умовах ці питання набувають нової гостроти. Обдаровані підлітки часто переосмислюють своє «я» у контексті національної спільноти, історичної боротьби, духовної відповідальності. Вони починають бачити себе не просто як окремих індивідів, а як частину ширшого цілого – народу, що чинить опір. Це може посилити моральну ідентичність (відчуття справедливості, добра, обов'язку), а також кристалізувати національну ідентичність через мову, символи, спогади про загиблих, зв'язок із землею. Проте водночас цей процес може супроводжуватися внутрішніми конфліктами – між бажанням бути дитиною – об'єктом турботи й захисту, або бути дорослим, відповідальним, суб'єктом.

Висновки. У контексті повномасштабної війни художня творчість школярів постає як форма національного самоусвідомлення, акт осмислення і наративної трансформації травматичного досвіду, у якому юна людина не лише говорить про

себе, а й промовляє від імені спільноти, її болю, надії та гідності. Візуальні образи, створені дітьми, репрезентують процес моральної самоідентифікації, інтеграції соціального досвіду й екзистенційного дорослішання в умовах воєнної травматизації. Формування ідентичності в художній творчості має багаторівневу структуру: на символічному рівні – проявляється через використання атрибутів національної належності (державна символіка, військове спорядження, кольорові коди); на наративному рівні – через сюжетні структури, що апелюють до образів захисника, перемоги, втрати, духовної боротьби; на емоційному рівні – через артикуляцію переживань гніву, болю, жалоби, гордості, надії; на експресивно-дійовому рівні – коли сам акт зображення набуває значення свідомого включення у процес національного самоусвідомлення і опору. Аналіз учнівських малюнків дозволяє простежити ключові етапи ідентифікаційного процесу – від рольового ототожнення з воїнами-захисниками до інтерналізації колективної пам'яті, моральної відповідальності та солідарності зі спільнотою, що чинить опір. Значне смислове навантаження мають сакральні й культурно марковані елементи, що фігурують у візуальному просторі учнівських робіт. Їх включення свідчить про інтеграцію індивідуального переживання в колективну культурну матрицю, що структурує моральну оптику дитини. Учнівська художня творчість в умовах війни є особливою формою національного свідчення, що водночас виконує функції естетизації травматичного досвіду, символічного опору та формування стійкої громадянської позиції. Цей процес має тривалу ідентифікаційну дію, зберігає потенціал для подальшого зміцнення національної єдності та стійкості в умовах загроз і невизначеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технік зцілення. Львів : Інститут психічного здоров'я УКУ, 2014.
2. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). DOI: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
3. Huss E., Sarid O. Visually Processing Trauma: Art Therapy with Children Exposed to Political Violence. *The Arts in Psychotherapy*. 2015. Vol. 45. P. 11–17. DOI: 10.1016/j.aip.2015.05.007.

4. Завгородня О. Арттерапевтична підтримка ментального здоров'я людини в умовах загрозової невизначеності. *Новітні зміни сучасного суспільства*. 2024. Вип. 116. С. 68–78.
5. Kalmanowitz D. L., Ho R. T. H. Art Therapy and Mindfulness with Survivors of Political Violence : A Qualitative Study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2017. Vol. 9 (Suppl. 1). P. 107–113. DOI: 10.1037/tra0000174.
6. Malchiodi C. A. Trauma and Expressive Arts Therapy: Brain, Body, and Imagination in the Healing Process. New York : Guilford Press, 2020.
7. Naidoo R., Shaik S. "I Think Too Much" – Culture, Trauma, and Expressions of Distress. *Teaching Anthropology*. 2024. Vol. 13 (2). P. 87–99. URL: https://www.teachinganthropology.org/ojs/index.php/teach_anth/article/view/727.
8. Potash J. S., Kalmanowitz D., Fung I., Anand S. A., Miller G. M. Art Therapy in Pandemics: Lessons for COVID-19. *Art Therapy*. 2020. Vol. 37 (2). P. 105–107. DOI: 10.1080/07421656.2020.1754047.
9. Kumar I. K., Shen J., Ferguson C., Picard R. W. Connecting through Comics: Design and Evaluation of Cube, an Arts-Based Digital Platform for Trauma-Impacted Youth. *CSCW '25 : Proceedings of the 28th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work and Social Computing*. 2025. DOI: 10.48550/arXiv.2412.09834.
10. Горноста́й П. Психологія колективних травм : монографія. Кропивницький: Імекс-Лтд, 2023. 336 с.
11. Clacherty G. Drawings in a "Container": A Visual Narrative Approach to Research with Refugee Children. *Social Inclusion*. 2024. DOI: 10.17645/si.8629.
12. Vestergaard E. V. Trauma, Cultural Complexes, and Transformation: Folk Narratives and Present Realities. London : Routledge, 2018. DOI: 10.4324/9781315294650.

REFERENCES:

1. Smith, P., Dyregrov, E., & Yule, W. (2014). Dity ta viina: navchannia tekhnikam ztsilennia [Children and war: Teaching recovery techniques]. Lviv: Instytut mentalnoho zdorovia Ukrainskoho katolytskoho universytetu – Institute of Mental Health of UCU [in Ukrainian].
2. Yatsyna, O. (2022). Vplyv viiny na psykhykhe zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykiky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: Signs of psychological trauma in children and adolescents]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 7 (25), 554–567. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) [in Ukrainian].
3. Huss, E., & Sarid, O. (2015). Visually Processing Trauma: Art Therapy with Children Exposed to Political Violence. *The Arts in Psychotherapy*. Vol. 45. P. 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.05.007> [in English].
4. Zavhorodnia, O. (2024). Artterapevtychna pidtrymka mentalnoho zdorovia liudyny v umovakh zahrozlyvoi nevyznachenosti [Art-therapeutic support of mental health in conditions of threatening uncertainty]. *Novitni zminy suchasnoho suspilstva – Modern Society's Transformations*, (116), 68–78 [in Ukrainian].
5. Kalmanowitz, D. L., & Ho, R. T. H. (2017). Art Therapy and Mindfulness with Survivors of Political Violence: A Qualitative Study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. Vol. 9 (Suppl. 1). P. 107–113. <https://doi.org/10.1037/tra0000174> [in English].
6. Malchiodi, C. A. (2020). Trauma and Expressive Arts Therapy: Brain, Body, and Imagination in the Healing Process. New York: Guilford Press [in English].
7. Naidoo, R., & Shaik, S. (2024). "I Think Too Much" – Culture, Trauma, and Expressions of Distress. *Teaching Anthropology*. Vol. 13 (2). P. 87–99. Retrieved from: https://www.teachinganthropology.org/ojs/index.php/teach_anth/article/view/727 [in English].
8. Potash, J. S., Kalmanowitz, D., Fung, I., Anand, S. A., & Miller, G. M. (2020). Art Therapy in Pandemics: Lessons for COVID-19. *Art Therapy*. Vol. 37 (2). P. 105–107. <https://doi.org/10.1080/07421656.2020.1754047> [in English].
9. Kumar, I. K., Shen, J., Ferguson, C., & Picard, R. W. (2025). Connecting through Comics: Design and Evaluation of Cube, an Arts-Based Digital Platform for Trauma-Impacted Youth. *CSCW '25: Proceedings of the 28th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work and Social Computing*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.09834> [in English].

10. Hornostai, P. (2023). *Psykhologhiia kolektyvnykh travm [Psychology of collective traumas]*. Kropyvnytskyi: Imeks-Ltd. 336 [in Ukrainian].
11. Clacherty, G. (2024). Drawings in a "Container": A Visual Narrative Approach to Research with Refugee Children. *Social Inclusion*. <https://doi.org/10.17645/si.8629> [in English].
12. Vestergaard, E. V. (2018). *Trauma, Cultural Complexes, and Transformation: Folk Narratives and Present Realities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315294650> [in English].

Дата надходження статті: 30.06.2025

Дата прийняття статті: 07.08.2025

Опубліковано: 10.09.2025 р.